

Ирена ЦВИЈАНОВИЋ
Историјски институт
Београд

РАНОХРИШЋАНСКЕ КРСТИОНИЦЕ ЈУСТИНИЈАНСКЕ ЕПОХЕ (527-565)

Крстионице се могу класификовати по хронолошким, типолошким и географским критеријумима.¹ Прихватили смо мешовити систем класификације. У периоду који нас интересује коегзистирају различити типови крстионица. Развој неких типова може се пратити од IV – VII века. Прве крстионице су биле обичне просторије у анексу цркве.² Од IV века почињу да се граде крстионице уз епископске базилике које су тада имале искључиво право крштавања.³ Касније се појављују крстионице и у базиликама удаљеним од урбаних центара. Јустинијанова епоха је доба великог градитељског полета и тада настају најрепрезентативнија дела ранохришћанске уметности.⁴

Појава хришћанства на Балканском полуострву везана је за прву половину I века. Нова вера се прво ширила у градовима приобалног подручја Егејског, Мраморног, Јонског и Јадранског мора. Хришћанство је спорије продирало у унутрашњост Балкана, па су неки делови покрштени тек у IV и V веку.⁵ У овом раду је извршена типологија крстионица на простору данашње Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине.

¹ A. Khatchatryan, *Les baptistères paléochrétiens*, Paris 1962; *Actes du V Congrès international d'archéologie chrétienne*, Città del Vaticano, Paris 1957, 31, 187-188.

² Ć. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb 1931, 76-79.

³ A. Mohorovićić, *Enciklopedija likovnih umjetnosti I*, Zagreb 1959, 232.

⁴ F. Gerke, *Kasna antika i rano hrišćanstvo*, Novi Sad 1973, 8, 191-227; W. MacDonald, *L'architecture paleo-chrétienne et byzantine*, Paris 1962, 27-35; D. Talbot Rice, *The Appreciation of Byzantine Art*, London 1972, 76-91; idem, *Umetnost vizantijskog doba*, Beograd 1968, 47-59.

⁵ Р. Поповић, *Рано хришћанство на Балкану пре досељења Словена*, Београд 1995, 5-34.

Типолошка класификација крстионица

Типолошка класификација је дата на основу положаја и облика крстионица.⁶ Основа је квадратна, правоугаона, октогонална, триконхална или тетраконхална. Преовлађују четвороугаоне крстионице које понекад имају апсиду на једној страни. Као по правилу, крстионице четвртог века биле су квадратне или правоугаоне просторије, са или без апсида, а најстарије примере овог типа налазимо у Аквилеји и Тријеру. Понекад су засвођене куполом као у Напуљу.⁷ Четвороугаоне крстионице спадају у најстарије, али јављају се и током наредних векова. У V веку су биле посебно распрострањене у северној Африци. Од Константиновог доба појављују се октогоналне крстионице, а карактеристичне су за западни део Царства.⁸ Прве потичу из Милана, Рима, Равене и уопште са севера Италије. На Балканском полуострву је овај тип крстионице највише заступљен у приобалном појасу. Четворолисне крстионице потичу са Истока. Крстионице су могле бити у склопу базилике или потпуно самосталне грађевине:

Крстионице као самосталне грађевине

Крстионица у Царичином граду, идентификованом као Iustiana Prima, спада у најзначајније објекте ове врсте у Србији (сл. 1). Цар Јустинијан је ту подигао хришћанску метрополу која је постала архиепископско седиште читавог северног дела византијског Илири-

⁶ A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979, 362-367; B. Kopač, M. Шупут, *Архитектура византијског света*, Београд 1998, 9-20; Ђ. Бошковић, *Архитектура средњег века*, Београд 1962, 18-20; И. Николајевић, *Ранохришћанске крстионице у Југославији*, Зборник радова Византолошког института IX, Београд 1966, 223-254; L. Khroushkova, *Les baptistères paléochrétiens du littoral oriental de la Mer Noire*, Зборник радова Византолошког института XX, Београд 1981, 15-24; I. Βολανάκη, *Τα παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια της Ελλάδος*, Αθήναι 1976, 30-51.

⁷ R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, Harmondsworth 1989, 99-260.

⁸ Ђ. Basler, *Kršćanska arheologija*, Mostar 1990, 79.

ка.⁹ Из јужног брода епископске базилике улази се у трем на западној страни монументалне крстионице, па ове грађевине чине једну архитектонску целину.¹⁰ Крстионица има квадратну основу, а унутрашњи простор је тертраконхалан, са издуженом полукружном северном и јужном апсидом, а потковичастом источном и западном апсидом. У угловима крстионице су четири правоугаоне просторије поплочане опекама. Између конхи су пронађена четири камена постаментна на којима су били постављени стубови са базама и композитним капителима који су носили куполу. Капители су декорисани стилизованим акантусовим лишћем, а на угловима су израђене главе овна или козе.¹¹ Крстионица је била богато украшена фрескама и мозаицима у горњем делу, а у доњем је била оплаћена мермерним плочама зелене боје. У конхама су пронађени добро очувани мозаици, са геометријским орнаментима у северној и јужној конхи, а у источној и западној конхи су комбиновани геометријски мотиви са биљним (лишће и цвеће) и животињским (октопод, јелен, зец, ждребе, козорог, птице и лептир). Испод куполе је откривена писцина са основом у облику грчког крста (сл. 24).¹² Под је поплочан опекама, а зидови су били обложени мермером. Пошто нису пронађени доводни и одводни канали за воду, крстионица је у старијој литератури протумачена као маузолеј или мартирјум.¹³

⁹ В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 3-13, 33-37; Ђ. Мано-Зиси, *Проблеми Царичиног Града*, Лесковачки зборник VIII, Лесковац 1968, 31-34 (=Ђ. Мано-Зиси, *Проблеми*); Ч. Васић, *Релативни хронолошки односи између објеката на Акропољу Царичиног града*, Саопштења XIX, Београд 1987, 127-138; Ј. Максимовић, *Северни Илирик у VI веку*, Зборник радова Византолошког института XIX, Београд 1980, 17-51.

¹⁰ В. Bavant, V. Ivanišević, *Iustiniana Prima – Caričin Grad*, Београд 2003, 19-21.

¹¹ Б. Гугољ, *Капители Царичиног града*, Лесковачки зборник XXXIX, Лесковац 1999, 61-65.

¹² Ф. Месеснел, *Ископавање Царичина Града код Лебана 1937*, Старијар, III сер., књ. XIII, Београд 1938, 182-192; Ђ. Мано-Зиси, *Ископавања на Царичину Граду*, Старијар, н.с., књ. III-IV / 1952-1953, Београд 1955, 166.

¹³ В. Петковић, *Извештај о ископавању у Царичином Граду код Лебана у 1912. год*, Годишњак СКА XXVII 1913, Београд 1914, 287-289; Idem, *Iskopavanja Caričina Grada kod Lebana 1937. god.*, Jugoslovenski istoriski časopis, god. IV, sv. 1-2, Ljubljana – Zagreb – Beograd 1938, 195-196; Idem, *Извештај о ископавању Царичина Града код Лебана*, Годишњак СКА XLIX, Београд 1939, 333-334;

Приликом истраживања Петрове цркве код Новог Пазара, изван централног простора грађевине, откривена је кружна писцина. Претпоставља се да је ранохришћанска и да је коришћена све до XII века.¹⁴ У утврђењу Велики Градац код Доњег Милановца, Талиата, откривена је крстионица са писцином у кули поред базилике (сл. 2).¹⁵ Писцина је овалног облика са степеницама у правцу исток-запад и остацима ослонца за балдахин. Крстионица је настала приликом обнове дунавске границе у VI веку.¹⁶

У Гамзиграду је на темељима старије базилике подигнута нова, већих димензија. Уз јужни брод базилике изграђена је крстионица са четворолисном основом (сл. 3).¹⁷ Сачувани су само темељи од камена, повезани кречним малтером. Познато је да је базилика коришћена у XI веку.¹⁸ Најближа аналогија је четворолисна крстионица Епископске базилике у Стобима.¹⁹

Велика триконхална крстионица је откривена на месту Петро-Павловог манастира код Требиња (сл. 23).²⁰ Писцина је заобљена са спољашње стране, а издужена у правцу исток-запад (сл. 43). Према резултатима истраживања М. Поповић је датовао храмове Петро-Павловог манастира у XI-XII век.²¹ Међутим, након ревизионих истраживања, Ђ. Јанковић је константовао да аналогије и покретни налази указују на период од IV-VI века. У средишту триконхалне цркве откривена је писцина некадашње крстионице. Анализа културних слојева показала је да је после рушења подигнута триконхална крстионица.

¹⁴ М. Ljubinković, *Petrova crkva, Novi Pazar – Naselje, nekropola, crkva*, Arheološki pregled 3, Beograd 1961, 126-129; *Извештај средњовековног одељења за 1960. и 1961. годину*, Зборник радова Народног музеја III, Београд 1962, 347-348.

¹⁵ Р. Milošević, *Vojni logor sa civilnim naseljem – Veliki Gradac (Taliatae) kod Donjeg Milanovca*, Arheološki pregled 8, Beograd 1966, 69-74; Ђ. Мано-Зиси, *Проблеми*, 35.

¹⁶ М. Vasić, *Le limes protobyzantin dans la province de Mésie Première*, Старијар XLV-XLVI, Београд 1995, 46-50.

¹⁷ М. Чанак-Медић, *Гамзиград*, Саопштења XI, Београд 1978, 138-139.

¹⁸ Ђ. Јанковић, у: *Гамзиград, касноантички царски дворац*, Београд 1983, 120-121, 142.

¹⁹ Ц. Вајзман, *Стоби, водич кроз антички град*, Београд 1973, 57-68; R.E. Hodinott, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia*, London 1963, 187-227.

²⁰ Ђ. Janković, *Late Antique Triconchal Church of St. Apostles Peter and Paul Monastery near Trebinje*, Гласник САД 18, Београд 2002, 99-124.

²¹ М. Popović, *Manastir svetog Petra de Campo kod Trebinja*, GZM, n.s., sv. XXVII /XXVIII – 1972 /1973, Sarajevo 1973, 311-338.

Крстионице у склопу базилика

И Николајевић у свом раду наводи крстионицу у триконхалној цркви у Клисурси, јужно од Ниша (сл. 4). Качатријан је дао погрешан план крстионице и локализовао је у Далмацији. Ђ. Стричевић је прво претпоставио да је крстообразни плитки базен служио за крштавање деце, а касније га тумачи као протезис са хонефтирионом (сл. 25).²² В. Кондић и В. Поповић је означавају као ђаконикон.²³

На локалитету Градина на планини Јелици код Чачка откривена је базилика са крстионицом, тзв. базилика "Ц" (сл. 5). У крстионици су пронађени остаци крстообразне писцине премазане црвенкастим водоотпорним малтером са спољашње и унутрашње стране (сл. 26). Крстионица је украшена фрескама, са орнаменталним мотивима и имитацијом мермера, без фигуралних представа и натписа.²⁴ Фреске су рађене углавном у зеленој и плавој боји.²⁵

На територији Црне Горе Дукља је била међу првим епископским центрима Превалиса, али остаци крстионице нису пронађени уз базилику. Крстионица је откривена у великој триконхалној базилици у Дољанима код Подгорице (сл. 6).²⁶ Припрата је подељена на три дела, а крстионица је откривена у северном делу са апсидом. У крстионици је била крстообразна писцина за крштавање одраслих у коју се силазило са по два степеника са западне и источне стране (сл. 27).²⁷

Испод цркве св. Марије од Ријеке у Котору, познате и као црква св. Марије Колеђате, откривена је ранохришћанска базилика са

²² Ђ. Стричевић, *Рановизантијска црква код Куриумлије*, Зборник радова Византолошког института 2, Београд 1953, 182-183; Idem, *Ђаконикон и протезис у ранохришћанским црквама*, Старице, н.с. 9-10, Београд 1958-1959, 59-65.

²³ В. Поповић, В. Кондић, *Царичин Град*, 157-158.

²⁴ М. Milinković, Die byzantinische Höhenanlage auf der Jelica in Serbien - ein Beispiel aus dem nördlichen Illyricum des 6. Jh., *Старице* LI/2001, Београд 2002, 97, 131-133.

²⁵ М. Милинковић, *Археолошка истраживања Градине на Јелици*, Зборник радова Народног музеја XXIV, Чачак 1994, 49-57.

²⁶ Р. Mijović, *Ranohrišćanski spomenici Prevalisa*, *Arheološki vestnik* XXIX, Ljubljana 1978, 666-672.

²⁷ Н. Богосављевић, *Манастир Златица, Дољани код Подгорице*, Подгорица 2001, 24-33.

крстионицом и крстообразном писцином за крштавање одраслих поливањем (сл. 29). Крстионица је била смештена у источном апсидалном делу северног брода базилике (сл. 7). Константовани су канали за отицање воде. У Котору се помиње епископ у VI веку.²⁸

Прва позната крстионица на тлу Босне и Херцеговине откривена је на локалитету Градац у Лепеници, западно од Сарајева (сл. 8).²⁹ У северозападном делу нартекса била је крстионица са писцином.³⁰ Константоване су две четворолисне писцине (сл. 29). Старија је била већа, а димензије млађе писцине су смањене ради крштавања деце. У крстионицу се улазило са терасе на северу, а јужна врата су је повезивала са суседном просторијом. Од култних објеката на Градцу прво је подигнут римски пагански храм посвећен Силвану, затим ранохришћанска базилика са писцином за крштавање одраслих која је у последњој фази претворена у писцину за крштавање деце.

Аналогију за писцину у Градцу налазимо у Дабравини, источно од Лепенице (сл. 9).³¹ Северно од наоса била је писцина, споља крстообразна, а изнутра четворолисна (сл. 30). Крстионица се завршавала са апсидом на истоку. Писцина је, до пола узидана у под и у сваком њеном краку су се налазиле по две степенице. Грађена је од ломљеног камена, а оплата од малтера.³²

Као писцина у Дабравини и писцина у Клобуку је смештена у просторији северно од наоса, и има три плитка степеника (сл. 10). Споља је овална, а унутра има облик четворолиста (сл. 31). Под крстионице је од малтера, а грађена је од ломљеног камена. Унутрашњост писцине је у јако лошем стању.³³

²⁸ J. Martinović, *Ranohrišćanska krstionica ispod crkve svete Marije od Rijeke u Kotoru*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 29, Split 1990, 24-29; Idem, *Najstariji sakralni objekti u Kotoru*, Glasnik Odjeljenja umjetnosti 11, Podgorica 1992, 169-173.

²⁹ V. Skarić, *Altertümer von Gradac in der Lepenica (Bosnien)*, GZM XLIV, Sarajevo 1932, 1-14.

³⁰ Đ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972, 89-90 (=Đ. Basler, *Arhitektura*).

³¹ Đ. Basler, *Arhitektura*, 78-79; W. Radimsky, *Die Kirchenruine von Dabravina im Bezirke Visoko*, WMBH II, Wien 1894, 73-86.

³² D. Sergejevski, *Dabravina*, Sarajevo 1956, 11-14.

³³ D. Sergejevski, *Staro-hrišćanska bazilika u Klobuku*, GZM (A), n.s. IX, Sarajevo 1954, 190-193.

На локалитету Градац, јужно од Посушја откривени су остаци двојне цркве (сл. 11). У већој цркви је пронађена крстионица, смештена северно од наоса.³⁴ Константована су врата која су је повезивала са ђакоником. Писцина је у источном делу крстионице, прислоњена уз зид између крстионице и ђаконикона (сл. 32). Доњи део писцине је четвртастог облика, а горњи део је у виду крста. Краци на јужној и северној страни су заобљени, а на источној и западној страни четвртасти. Виде се трагови две рупе за одвод воде. Писцина је обложена жбуком, а под је уништен.

У селу Баре код Коњица откопана је базилика са крстионицом, (сл. 12). Крстионица је отворена према нартексу, а у њеној средини је писцина у облику латинског крста (сл. 33).³⁵ По три степенице су у северном и јужном краку. Писцина је обложена малтером и добро је очувана. Била је намењена крштавању одраслих имерзијом, а касније је смањена ради крштавања деце.

Слична, крстолика писцина откопана је на локалитеу Нерези, смештеном на левој обали Неретве (сл. 34).³⁶ Крстионица се налази у анексу, северно од наоса (сл. 13). Споља је правоугаоног, а изнутра осмоугаоног облика.³⁷ Зидови су од камена, а под је наливен малтером. У крстионици су пронађени гробови са скелетима три одрасле особе и једним дечјим.

Типолошки аналогна је писцина базилике у Могорјелу (сл. 14).³⁸ Откривене су две базилике, а писцина је била у северној (сл. 35). Крстионица има приближно квадратну основу, а улазило се из северног портала. У средишњем делу је крстолика писцина. Са сваке стране крака била је по једна висока степеница.³⁹ Писцина је доживела промене у VI веку и изнад ње је подигнута осмострана крстионица.

³⁴ P. Oreč, *Ranohrišćanska dvojna crkva u Gracu kod Posušja*, GZM, n.s., sv. 37-1982, Sarajevo 1982, 55-61.

³⁵ T. Glavaš, *Starokršćanska bazilika u Barama kod Konjica*, GZM (A), n.s., sv. 40/41, 1985/1986, Sarajevo 1986, 113-120.

³⁶ Đ. Basler, *Arhitektura*, 105-106.

³⁷ D. Sergejevski, *Bazilika u Nerezima i Docu*, GZM (A), n.s. XIV, Sarajevo 1959, 163-165.

³⁸ Đ. Basler, *Bazilike na Mogorjelu*, Naše starine V, Sarajevo 1958, 50.

³⁹ Đ. Basler, *Arhitektura*, 97-99.

Крстообразна писцина је била и у базилици у Мујџићима, у околини Јајца (сл. 36).⁴⁰ Смештена је у западном делу северног брода и повезана са нартексом (сл. 15). Њен под је нешто нижи од пода наоса. Писцина је малих димензија, предодређена за крштавање деце. Констатовани су остаци канала.⁴¹

У Мајдану код Мркоњић-Града, старог Варцар-Вакуфа пронађена је базилика са крстионицом, јужно од наоса (сл. 16). Писцине није било, али ту се налазило зидано округло постоље, на коме је стајала посуда за крштавање.⁴² Четири удубљења за носаче указују на постојање цибориума над постољем. Около су лежали фрагменти стубића. Подножје стуба је била квадратна плоча, а глава има ваљкасти доњи део изнад кога су четири глатка листа покривена квадратном плочом.

Остаци базилике са писцином пронађени су у селу Мокро код Мостара (сл. 17). Северни део базилике је подељен на две просторије, а писцина је била у источној. Крстионица се завршавала са апсидом на истоку. Писцина је кружног облика, са полукружним удубљењима на две стране, а из ње је према северу ишао одводни канал од земљаних цеви (сл. 37).⁴³

У селу Житомислићи код Мостара откривена је двојна базилика са крстионицом (сл. 18). Северна базилика је имала крстионицу са писцином укопаном у земљу (сл. 38). Крстионица је правоугаона просторија са апсидом, смештена северно од наоса. Постоји апсидиола у којој се налази октогонална писцина са два камена квадрата у средини. Константована је рупа за одвод воде на дну писцине. Улаз у крстионицу је био из нартекса.⁴⁴

⁴⁰ D. Sergejevski, *Kasno-antički spomenici iz okolice Jajca*, GZML, Sarajevo 1938, 51-53.

⁴¹ Đ. Basler, *Arhitektura*, 104-105.

⁴² W. Radimsky, *Rimska naseobina u Majdanu kod Varcar-Vakufa*, GZM V, Sarajevo 1893, 336; Đ. Basler, *Arhitektura*, 92-94.

⁴³ D. Sergejevski, *Bazilika u Mokrom*, GZM (A), n.s., sv. XV-XVI, Sarajevo 1961, 211-215; Đ. Basler, *Arhitektura*, 100-102.

⁴⁴ T. Anđelić, *Crkvina, Žitomislić, Mostar – kasnoantička bazilika*, Arheološki pregled 12, Beograd 1970, 144-145; Idem, *Kasnoantička dvojna bazilika (basilica geminata) u Žitomislećima kod Mostara*, GZM, n.s., sv. XXXII / 1977, Sarajevo 1978, 294-295; Đ. Basler, *Arhitektura*, 134.

Базилика са крстионицом пронађена је у селу Благај у долини Јапуре код Босанског Новог (сл. 19). Крстионица је четвороугаона просторија. Под је био премазан малтером са уситњеном опеком, што указује на то да је био изложен влази. У источном делу откривена је кружна писцина (сл. 39). Установљене су две грађевинске фазе. Старија писцина је била кружног облика и имала је један степеник. У другој фази писцина је смањена и постављене су две степенице. У крстионици је откривена надгробна стела са ликом жене.⁴⁵

Још једна базилика са кружном писцином откривена је на локалитету "Беговића њиве" у Вишњици, области Кисељак (сл. 20). Северно од наоса је смештена правоугаона крстионица са писцином (сл. 40). Област Кисељак је богата рудама, што је још у римском периоду привукло досељенике из различитих крајева, између осталог и са Истока. Они су свакако допринели бржем ширењу хришћанства у том региону.⁴⁶

У Врби на Борку код Гламоча истражена је базилика са крстионицом смештеном северно од наоса (сл. 21). Крстионица је повезана са наосом степеницама. По облику писцине издваја се од осталих ранохришћанских крстионица у Босни и Херцеговини. Писцина је овална "каменица" омеђана зидом и уздигнута над подом (сл. 41). Унутар крстионице нађени су фрагменти олтарске мензе, стакла и керамике.⁴⁷ Релјеф Силвана и нимфи такође потиче из крстионице. Базилика је уништена у пожару.⁴⁸

Базилика у Циму код Мостара има атипичну, елипсоидну крстионицу (сл. 22). Смештена је северно од наоса и повезана са нартексом. Грађена је од комада кровног црепа и кречног малтера.⁴⁹

⁴⁵ Ђ. Basler, *Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre*, GZM, n.s., sv. XXX / XXXI – 1975 / 1976, Sarajevo 1977, 151-152; Idem, *Arhitektura*, 67-69.

⁴⁶ E. Imamović, *The Results of the Trial Excavations at Podastinje, Višnjica and Gromiljak near Kiseljak*, Wissenschaftliche Mitteilungen des bosnisch – herzegowinischen landesmuseums, Sarajevo 2000, 107-123.

⁴⁷ I. Bojanovski, *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*, GZM, n.s., sv. 35/36 – 1980/81, Sarajevo 1981, 195-209.

⁴⁸ I. Bojanovski, *Borak-Grm, Vrba, Glamočko polje – kasnoantička bazilika*, Arheološki pregled 17, Beograd 1975, 118-121; Idem, *Borak-Grm, Vrba, Glamoč - kasnoantička bazilika*, Arheološki pregled 16, Beograd 1974, 108; Idem, *Borak-Grm, Vrba, Glamočko polje – kasnoantička bazilika*, Arheološki pregled 18, Beograd 1976, 91.

⁴⁹ P. Leko, T. Anđelić, *Crkvina, Cim, Mostar – kasnoantička bazilika i srednjovekovni nalazi*, Arheološki pregled 9, Beograd 1967, 140-142.

Имала је по три степенице са северне и јужне стране. На источној страни писцине је камена чесма (сл. 42). Коришћена је за крштавање одраслих.⁵⁰ После рушења базилике у средњем веку је на том месту настало гробље.

Забележене су две крстионице код Травника које су уништене, једна у Турбету, а друга у Малом Мошуњу. Изгледа да је крстионица у Турбету имала чак више писцина. Писцина у Малом Мошуњу је затрпана. Познато је да је била кружног облика, са по једном степеницом на две стране. Унутрашњост је била покривена жбуком измешаном са туцаном циглом.⁵¹

* * *

Упркос чињеници да су ранохришћанске крстионице јустинијанске епохе типолошки веома разноврсне оне показују неке заједничке естетске и конструктивне карактеристике. Понекад су то ремек дела архитектуре, али често су врло једноставне, функционалне грађевине. Хришћанство се прво ширило у градовима приобалног подручја Балканског полуострва, а спорије је продирало у унутрашњост, па су неки делови покрштени тек у IV и V веку. Крстионице су обично у склопу већих архитектонских целина, а врло ретко самосталне грађевине уз базилике, као што је случај у Царичином граду, Гамзиграду, Талиати, Требињу и Петровој цркви код Новог Пазара. Четворолисне крстионице типолошки потичу са Истока. На простору данашње Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине највише су заступљене четвороугаоне крстионице. Овај тип крстионице спада у најстарије, а први примерци потичу из Аквилеје и Тријера. Уколико су крстионице у склопу базилике, обично се налазе у њеном северном делу. Неке крстионице су имале апсидално удубљење с олтаром, јер се након крштења вршио обред еухаристије. Константовано је неколико крстионица у нартексу, и то у Ремесиани, Градцу у Лепеници и Мајдану. Октогоналне крстионице су карактеристичне за западне делове Царства, али у Нерезима је забележена крстиони-

⁵⁰ Т. Anđelić, *Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara*, GZM, n.s., sv. XXIX (1974), Sarajevo 1976, 179-186;

⁵¹ Ђ. Basler, *Arhitektura*, 94-95, 116-118.

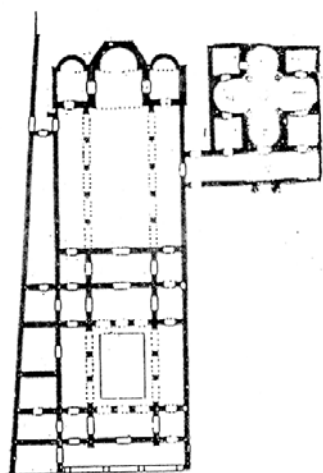
ца која је споља правоугаона, а унутра осмоугаона. Писцине су обично крстообразне, а овај тип припада салонитанском кругу споменика.⁵² Осим тога, појављују се овалне, кружне и осмоугаоне писцине. Четворолисне писцине потичу са Истока. Прве крстионице су грађене уз епископске базилике које карактеришу монументалност и богата декорација. У почетку су крштење могли да врше само епископи, а касније се то право преноси и на свештенике нижег ранга. Тада се појављују крстионице и у базиликама удаљеним од урбаних центара. Обред крштења се вршио имерзијом, а врло ретко инфузијом, као на пример у Врби.⁵³ У почетку су се крстили углавном одрасли, а од VI века се крсте и деца. Са увођењем крштења деце смањују се димензије писцине. Када је христијанизација већ узела маха почињу да се крсте деца. Димензије крстионица се смањују и у неким се могу уочити трагови таквих адаптација.

⁵² E. Dyggve, *History of Salonitian Christianity*, Oslo 1951, 65, 107.

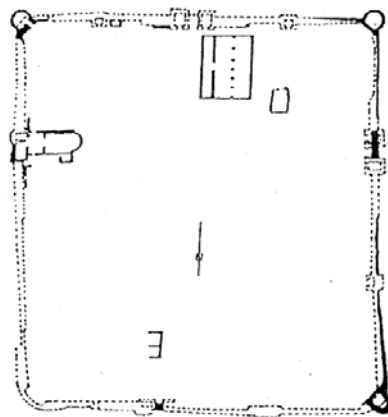
⁵³ F. Cabrol, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie II*, Paris 1925, 382-408.

КРСТИОНИЦЕ	ОСНОВА	ПОЛОЖАЈ	ПИСЦИНЕ
Царичин Град	споља квадратна, а унутра тетраконхална	самостална грађевина	грчки крст
Петрова ц код Н. Пазара	-	самостална	кружна
Велики Градац, Талиата	-	кула поред ц.	овална
Гамзиград	тетраконхална	самостална	-
Требиње	триконхална	самостална	кружна
Ремесиана	-	јуж. део нартекса	-
Клисура код Ниша	четвороугаона са апсидом	сев. део ц.	крстообразна
Градина на Јелици	четвороугаона	сев. део ц.	крстообразна
Дољани	четвороугаона са апсидом	сев. део припрате	крстообразна
Св. Марија од Ријеке	четвороугаона са апсидом	сев. брод	крстообразна
Градац у Лепеници	четвороугаона	сев.-зап. део нартекса	две четворолисне
Дабравина	четвороугаона са апсидом	сев. од наоса	споља крстообразна, унутра четворолисна
Клобук	четвороугаона	сев. од наоса	споља овална, унутра четворолисна
Градац, Посушје	четвороугаона	већа црква	доле четвртаста, а горе у виду крста
Баре код Коњица	четвороугаона	сев. од наоса	латински крст
Нерези	споља правоугаона, а унутра осмоугаона	анекс сев. од наоса	крстообразна
Могорјело	четвороугаона	сев. базилика	крстообразна, а касније осмострана
Мујцићи	четвороугаона	сев. брод	крстообразна
Мајдан	четвороугаона	јуж. од наоса	постоље са посудом
Мокро	четвороугаона са апсидом	сев. од наоса	кружна
Житомислећи, Мостар	четвороугаона са апсидом	сев. базилика	октоagonalна
Благај, Јапра	четвороугаона	сев. део	кружна
Вишњица, Кисељак	четвороугаона	сев. од наоса	кружна
Врба на Борку	четвороугаона	сев. од наоса	овална «каменица»
Цим, Мостар	четвороугаона	сев. од наоса	елипсоидна
Турбе, Травник	-	-	више писцина
Мали Мошуњ, Травник	-	-	кружна

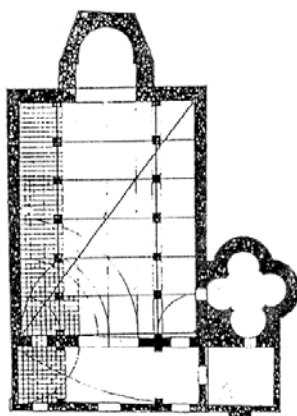
Планови базилика са крстионицама

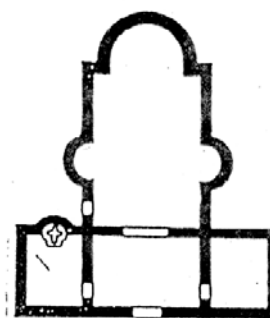
1

2

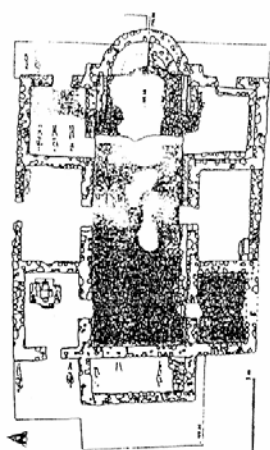

3

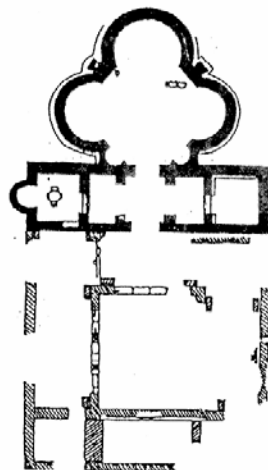

4

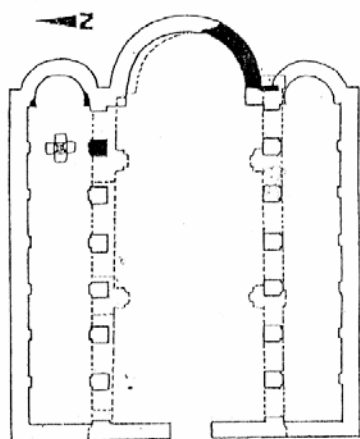
1. Царичин град, 2. Велики Градац (Taliatae), 3. Гамзиград, 4. Клисура

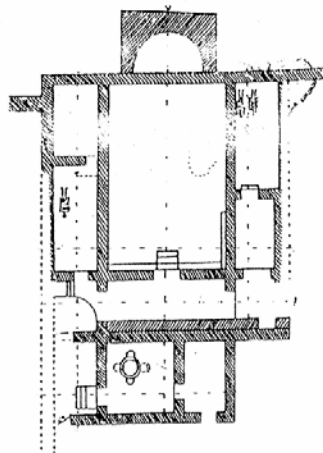
5

6

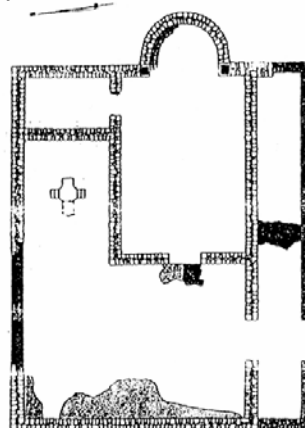
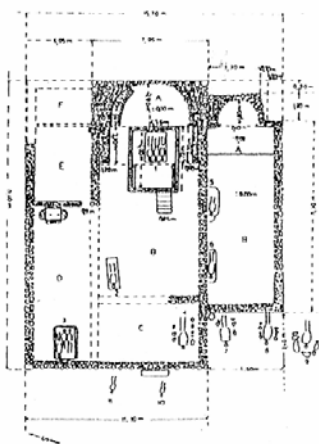
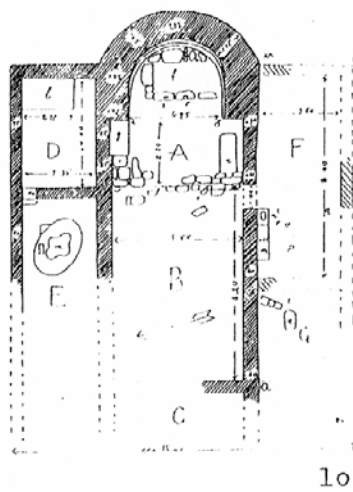
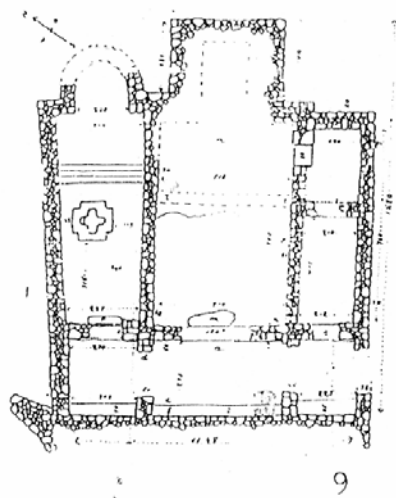

7

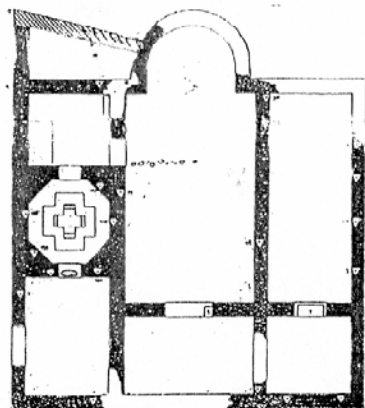

8

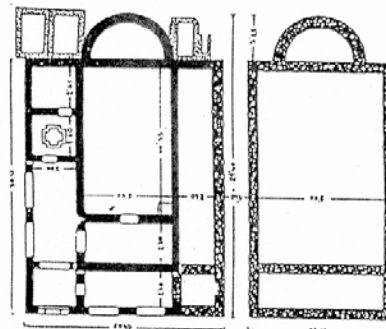
5. Градина на Јелици, 6. Дољани, 7. Котор, 8. Градац у Лепеници

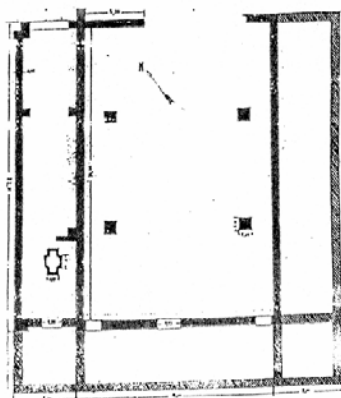
9. Дабравина, 10. Клубук, 11. Градац код Посушја, 12. Бара

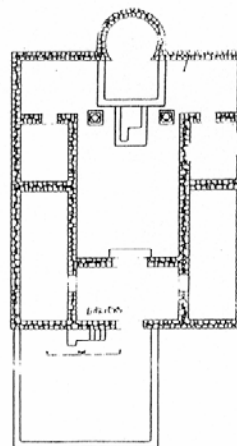
13

14

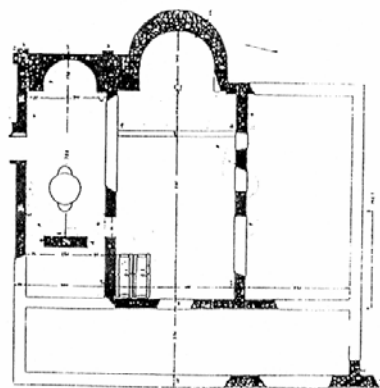

15

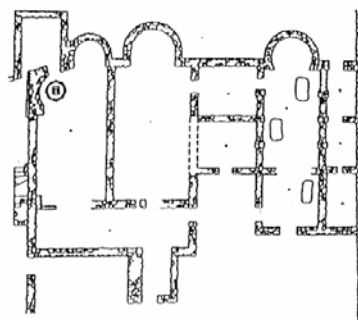

16

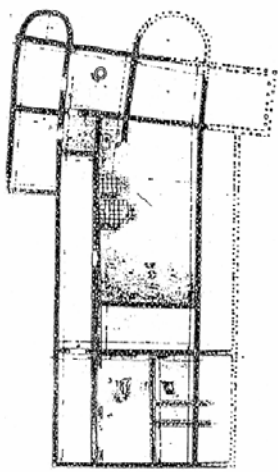
13. Нерези, 14. Могорјело, 15. Мујићи, 16. Мајдан

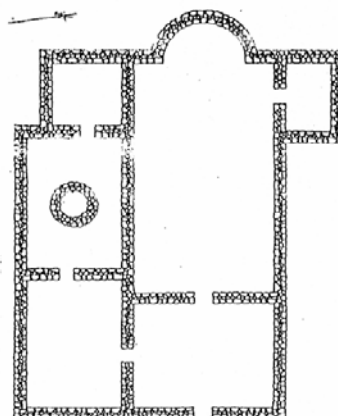
17

18

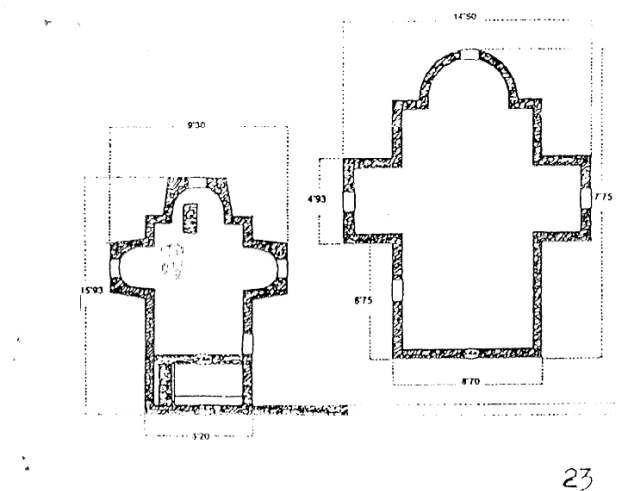
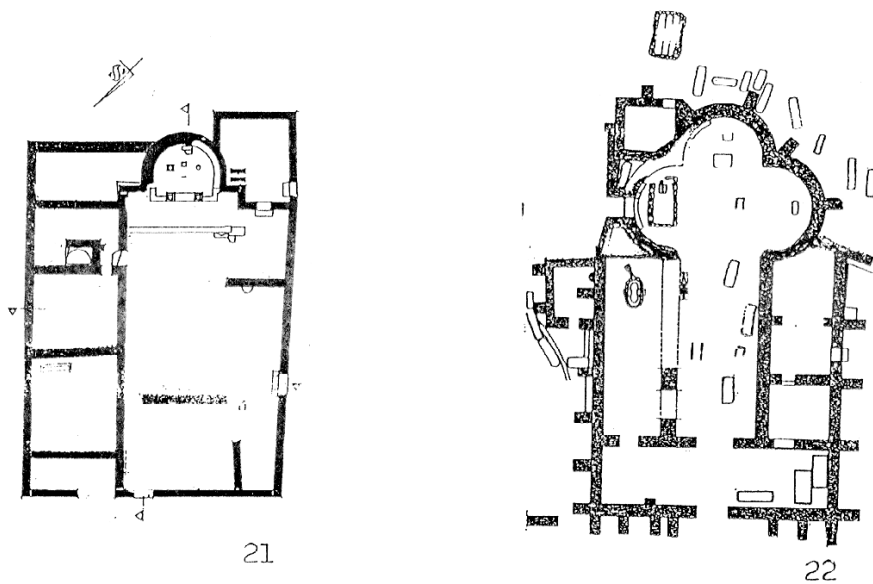

19

20

17. Мокро, 18. Житомислић, 19. Благај, Јапра, 20. Вишњица, Кисељак

21. Врба, 22. Цим, 23. Требиње

24

25

26

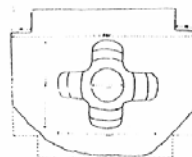
27

28

29

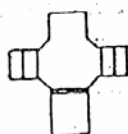
30

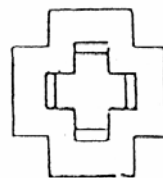
31

32

33

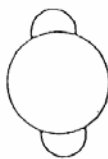
34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

Планови писцина: 24. Царичин Град, 25. Клисура, 26. Градина на Јелици, 27. Дољани, 28. Котор, 29. Градац у Лепеници, 30. Дабравина, 31. Клобук, 32. Градац код Посушја, 33. Бара, 34. Нерези, 35. Могорјело, 36. Мујџићи, 37. Мокро, 38. Житомислић, 39. Благај, Јапра, 40. Вишњица, Кисељак, 41. Врба, 42. Цим, 43. Требиње.

Irena Cvijanović

Early Christian Baptisteries of the Justinian Epoch (527-565)

Summary

Despite the fact that the early Christian baptisteries of the Justinian epoch are typologically very diverse, they exhibit a number of common aesthetic and structural characteristics. Sometimes they are architectural masterpieces, but often they are quite simple, functional buildings. Christianity first spread in the cities in the littoral areas of the Balkan peninsula, penetrating inland only very slowly, so that some parts were christened only in the 4th and 5th centuries. Baptisteries were usually components of larger architectural complexes, and only seldom were they self-standing structures next to basilicas, such as is the case in Caričin grad, Gamzigrad, Taliata, Trebinje and Peter's Church near Novi Pazar. Quatrefoil baptisteries typologically hail from the East. In the territory of today's Serbia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina, quadrangular baptisteries are the most frequent. This type of baptistery is among the oldest, and the first examples are from Aquillea and Truyere. If baptisteries are within the framework of basilicas, as a rule they are located in the northern section. Some baptisteries had an apsidal niche with an altar, as the eucharistic rite would be performed after the baptism. Several baptisteries in the narthex have been noted, namely in Remesiana, Gradac, Lepenica and Majdan. Octagonal baptisteries are characteristic of the western parts of the Empire, but in Nerezi a baptistery was registered that was rectangular on the outside and octagonal on the inside. The piscinas are as a rule cruciform, and this type belongs to the Salonitian circle of monuments. Apart from that, there exist oval, circular and octagonal piscinas. Quatrefoil piscinas

originate in the Orient. The first baptisteries were built next to episcopal basilicas characterised by monumentality and rich decoration. In the beginning only bishops could baptize, but later this right was vested in lower-ranking clergy as well. That is when baptisteries appeared also in basilicas distant from urban centres. The baptismal rite was performed by immersion and very rarely by infusion, as for instance, in Vrba. Initially, mainly adults were baptized, and as of the 6th century, children started to be baptized as well. With the introduction of children's baptisms, the dimensions of the piscina became smaller. Once Christianization had gained foothold, children started to be baptized. The dimensions of the baptisteries were reduced and traces of such adaptations are observable on some of them.